

Çağatay Yegen

*Ondokuz Mayıs Üniversitesi - Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

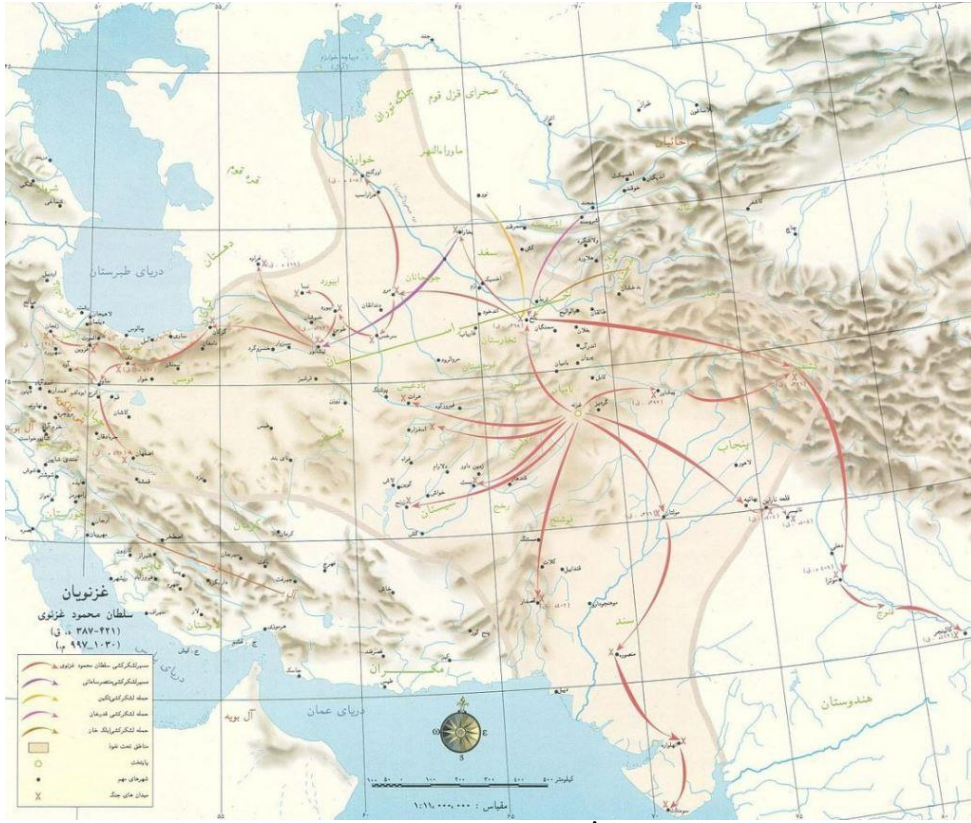
Giriş

Gazneli Türk devleti, ilk Türk-İslâm devletleri içerisinde önemli bir konuma sahip olmanın yanı sıra, hükûmet teşkilâtı ve ordu kuruluşunda, özellikle İslâm-İran geleneğini, Selçuklulara ve sonraki Türk-İslâm devletlerine aktarması bakımından oldukça mühimdir.(1) Türklerin M.Ö. II. yüzyıldan itibaren yurt tuttıkları bir bölgede, Afganistan’da kurulan Gazneliler, iki asrı geçen hâkimiyet dönemlerinde yalnızca bu topraklarda değil, özellikle Kuzey Hindistan’da da varlıklarını kuvvetle hissettirmişler ve bu bölgelerde ileriki yıllarda Müslüman Türk varlığının silinmez izlerini bırakmışlardır.

Gazneli Mahmud ise, bu siyasî teşekkülün en önemli devlet adamıdır. Gazneli Mahmud (veya Mahmûd-ı Gaznevî), 10 Muharrem 361 (2 Kasım 971) yılında Buhara’da doğmuştur. Babası Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin, annesi ise Zâbülistan bölgesinden asil bir adamın kızıdır. Bu sebepten ona Mahmûd-ı Zâbulî de denirdi.(2) Gazneli Mahmud’un, kardeşi İsmail’i bertaraf ederek oturduğu Gazneli tahtındaki ilk icraatlarından birisi, Abbasî Halifesi’ne elçiler göndermek olmuş, onun adına hutbeler okutmuştur. Halife Kadir-Billah (991–1031) da bunun karşılığında ona hil’at, tac ve bayrak göndermiştir. Gazneli Mahmud da, Halife’nin tâlîfine karşılık, “İslâm dinine yardım etmek ve İslâm düşmanlarını söküp atmak maksadıyla her yıl Hindistan’a sefer yapmayı" vaad etmiştir.(3)

Gazneli Mahmud, gençliğinde ilk olarak Gazne’de, daha sonra Zemindâver vilayetinde görev yapmıştır. Zemindâver, onun Gazne dışında ilk görev yaptığı yerdî. Bu yüzden Zemindâver’i hep uğurlu saymış ve sevmişti. Gençliğinde babasının yanında katıldığı savaşlarda hünerlerini göstermiş ve takdir kazanmıştı. 990-991 tarihlerinde babası ile arası bazı dedikodular yüzünden açılmış, olaylar Mahmud’un hapse atılmasına kadar gitmişti. Ancak bu anlaşmazlık uzun sürmemiş, Mahmud birkaç ay sonra hapisten çıkarılmıştır.(4) Gazneli Mahmud’un hayatı devletin başına geçişinden 1030 yılında ölünceye kadarki sürede hep savaş meydanlarında geçmiş, 61 yıllık ömrünün yaklaşık 45 senesini gaza ve cihad yolunda hasretmiştir. Sadece Hindistan’a on yedi sefer düzenlemiş, Gazneli Devleti’ni döneminin en kuvvetli devletlerinden birisi hâline getirmiş ve İslâm devletleri içinde “sultan” ünvanını ilk defa kullanan hükümdar olarak da tarihe geçmiştir. Ayrıca Mahmud, savaş meydanlarında yenilgi yüzü görmemiş ve haleflerine büyük bir devlet bırakmıştır.

İlk olarak Karahanlılar tarafından 999’da ortadan kaldırılan Sâ mânîler Devleti’nin topraklarını sınırları içine dahil etmiştir. Bu, Gaznelilere tam bağımsızlık vermesi açısından mühimdir. Sistan’a yaptığı seferler (999-1003), Gazne ülkesinin ticaret yollarına zarar veren Gûrlulara yaptığı seferler, Hârizm seferi ve zaptı (1017), Horasan için Karahanlılar ile mücadeleleri ve Oğuzlara karşı olan harpleri, Kusdar bölgesinin itaat altına alınması (1011), Garcistan’ın seferi ve zaptı (1012) gibi başlıca seferleri hatırlanabilir.(5) Tabii en mühimi olan Hind seferleri ayrıca incelenmesi gereken seferlerdir.

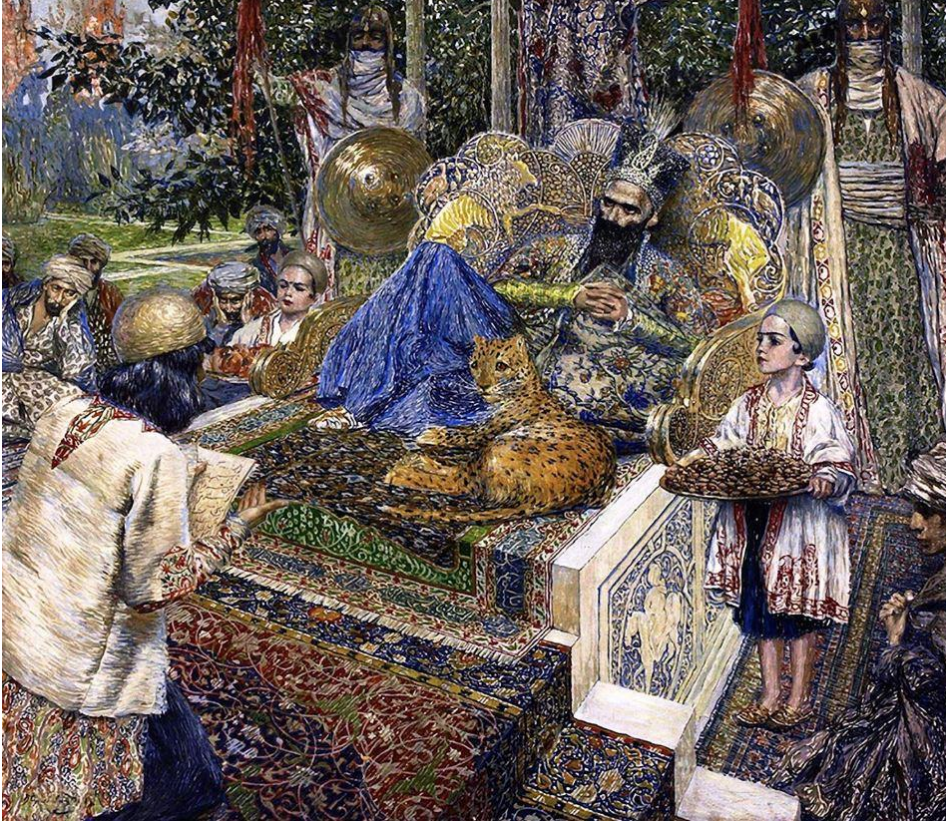

Gazneli Mahmud'un Seferlerini Gösteren Bir İran Haritası

Gazneli Sultan Mahmud'un Şahsiyeti

Gazneli Mahmud'un çocukluğu hakkında fazla bilgi yoktur. Küçük yaşta dinî tahsilini yaptığı, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği, siyasî eğitim aldığı, iyi bir devlet adamı olarak yetişirildiği ve gençlik yıllarında devlet idaresinde görev alarak tecrübe kazandığı bilinir.(6) Onun, huzurunda tertip ettiği münazaralarda Şafîî ve Hanefî hukukçuları dikkatle dinlediği ve onlara sualler sorarak bilgi aldığı,(7) özellikle Hanefî fakihî sayılabilecek derecede Fıkıh bilgisine haiz olduğu, İslâmî gelenekleri iyi bildiği ve din uğruna her türlü fedakârlığı yapmaktan geri durmayacağı, kaydolunan özellikleri arasındadır.(8) İlme ve şiire özel ilgi beslemiş olan Gazneli Mahmud, âlim ve şairlere de yakınlık göstermiş ve bolca ihsanda bulunmuştur. Devletşah, Sultan Mahmud'un sarayında 400 şairin bulunduğunu rivayet etmiştir. Sarayındaki şairlerden bazıları şunlardır: Esecedî, Gazâirî Razî, Meliku's-Şuarâ Unsurî, Ebu'l-Feth Bustî ve Şehnâme'si ile meşhur Firdevsî.(9) Sultan Mahmud, kendi devrinde bir kültür merkezi hâline gelen Gazne'de mimarlık sanatı bakımından da faaliyette bulunmuş, medreseler ve kütüphaneler kurmuş, saraylar ve camiler yaptırmıştır. Bu suretle Gazne'de gelişen Türk sanatı bir taraftan Selçuklu'ya, öte taraftan da Hindistan'daki Türk-İslâm sanatına temel oluşturmuştur.(10)

Sultan Mahmud, kaynaklarda zeki, cesur, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve adil bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir. Tarihçi İbnü'l-Esîr'e göre, halkına çok iyi davranır ve onlara şefkatle muamele ederdi. Ona göre tenkit edilecek yegâne tarafı, çeşitli yollarla halkın mallarını almaya kalkışmasıydı.(11)

Firdevsi, Sultana Şehname'yi Okuyor

İhtiyatlı Bir Devlet Adamı

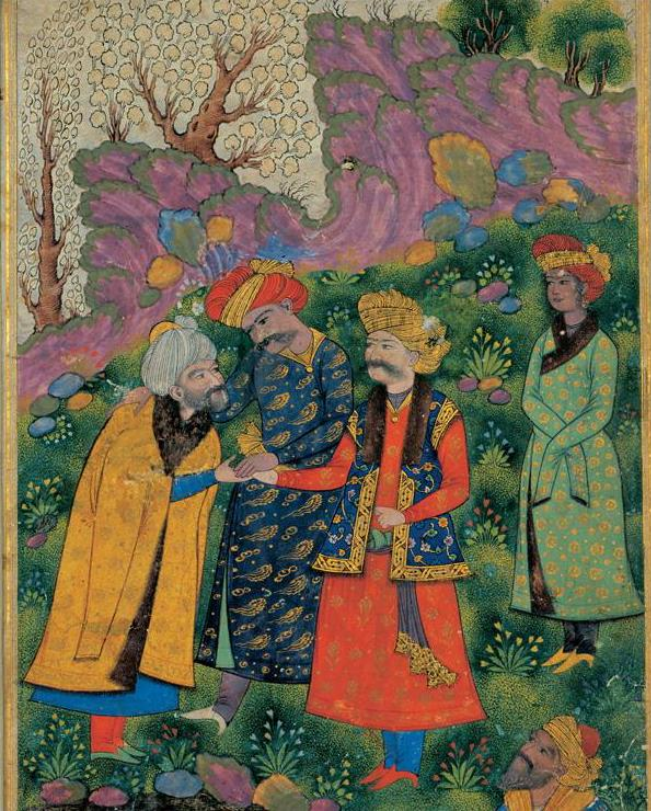
Sultan Mahmud'un oldukça ihtiyatlı bir karaktere sahip olması ve acele karar vermediği hususunda anlatılan hikâye, Muhammed Avfi'nin "Cevâmü'l-Hikâyât" adlı kitabında geçmektedir. Bu Hikâyeye göre: "Herât şehrinde o ülkenin meşhurlarından bir bilgin ve onun güzel bir sarayı vardı. Sultan Mahmûd'un Herât'a yaptığı gezilerden biri sırasında, Abdurrahmân Hâk o yaşlı bilginin sarayında konakladı. Abdurrahman, Sultan'ın yakın adamlarından idi. O bir gün eğlence meclisinde Sultan'a şunları söyledi: 'Benim konakladığım saray bir ihtiyarın mülküdür. Bu şahıs halk nazarında kendisini bir bilgin olarak tanıtmıştır. Orada bir halvet-hâne (yalnız başına oturulup ibâdetle vakit geçirilen yer) var, ihtiyar o gece oraya gitmekte ve sabaha kadar dışarı çıkmamaktadır. Onun orada ne yaptığını sordum. Bütün gece namaz kıldığını söylediler. Bir gece ansızın o halvet-hâneye gittim. Onu bir şarap testisini ve putu halvet-hânenin önüne koymuş ve putun önüne diz çökmüş ona hizmet ederken gördüm. O putu ve şarap testisini aldım ve karar vermesi için Sultan'ın önüne getirdim' dedi. Sultan Mahmûd o anda bu sözlerden acı duydu, sonra 'o ihtiyarı hazırım bulundurun, bu işte inceden inceye araştırma husûsunu yerine getirelim. Ancak önce sen elini başıma koy, bütün olanları doğru söylediğine benim canım ve başım üzerine yemin et. Ondan sonra o husûsta gerekli olanı yerine getirelim' dedi. Abdurrahmân Hâk bu sırada söyledikleri için utanç duydu ve 'senin can ve başın üzerine yalan söyledim' dedi. Sultan Mahmûd 'ey civanmerd, sen niçin bu zavallı hakkında böyle davrandın' dedi. Abdurrahmân 'onun güzel bir sarayı vardı, ben oraya konakladım. Eğer bu sözleri söylersem, padişahın dîn husûsunda hamiyeti vardır. Derhal onun öldürülmesini buyurur ve sarayı bana bağışlar' dedi. Sultan sabretme kuveti verdiği ve aceleden meydana gelecek dertlerden koruduğu için Allâh'a şükürler etti, ayrıca bir daha da Abdurrahmân Hâk'a itibar etmedi.'"(12)

Kanun Adamı Olarak Gazneli Mahmud

Gazneli Mahmud'un, makam-mevki gözetmeksizin insanlardan devletin kanunlarına uymasını beklemesine dair bir rivayet, Nizamü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme'sinde geçmektedir: "Rivayet olunur ki Sultan Mahmud, gece boyu gözde adamları ve nedimleriyle şarap içmiş, sabahlamıştı. Mahmud'un sipâhsârları Ali Nûş-Tekin ve Muhammed Arabî de şarap meclisinde onunla birlikteydiler. Kuşluk vaktine doğru aşırı şarabın ve uykusuzluğun tesiriyle Ali Nûş-Tekin iyiden sarhoş oldu. Evine revan olmak için destur istedi. Mahmud ona şöyle dedi: 'Gündüz gözüyle eve böyle körkütük sarhoş halde gitmen yakışık almaz, güneş batana değin burada istirahat eyle; ayıldıktan sonra gidersin. Muhtesib seni şu halde görürse derhal derdest eder; hadd cezası uygulayarak sopa vurdurur. Senin itibarın zedelenir, bu da içime dert olur.' Elli bin kişilik ordunun serdarı olan Ali Nûş-Tekin'in kudreti bin adama bedeldi. Muhtesibin böyle bir şeye cesaret edeceği aklının ucundan bile geçmiyordu.

Sultana, 'Bana müsaade.' dedi.

Sultan Mahmud: 'Madem laf dinlemiyorsun buyur müsaade senin!' dedi. Ali Nûş-Tekin çevresinde kalabalık maiyeti olduğu halde atına binerek evin yolunu tuttu. Hasbelkader pazar yolunda muhtesib ile karşılaştı. Muhtesib onu körkütük sarhoş görünce attan indirilmesini emretti. Muhtesib de attan inerek bir adamına Ali Nûş-Tekin'in kafasını, diğer adamına ayaklarını sıkıca tutmasını emretti. Daha sonra muhtesib kendi elleriyle Nûş-Tekin'e gözünü kırpmadan kırk sopa vurdu. Nûş-Tekin acıdan toprağı ısıyor ve askerleri de çaresiz öylece bakıyorlardı. Hiç kimse ses etmeye cüret edemiyordu. İşte bu muhtesib haşmetli, görmüş geçirmiş, devlete hizmeti geçmiş Türk bir hadim idi. Ali Nûş-Tekin'e hadd uygulandıktan sonra onu evine götürdüler. Yol boyunca, 'Sultanın fermanına boynu kıldan ince olmayanın akıbeti budur.' diye söyleniyordu."(13)

Bir Şeyh, Gazneli Mahmud, Şah Abbas ve Melik Ayaz

Gazneli Mahmud'un Adalet Anlayışı

Nizamü'l-Mülk'ün Siyâset-Nâme'sinde Gazneli Mahmud'un adalet anlayışı ve zekâsı hakkında ise, ilginç bir rivayet zikredilir. Sultan, birgün yolda giderken bir adam ona şöyle maruzat etmiş: ‘‘Ağzı bağlı, mühürlenmiş bir kese içinde şehrin kadısına 2.000 kızıl altın dinar emaneten bırakarak sefere çıktım. Hindistan yolunda eşkıyalar beraberimde götürdüklerimi gasp ettiler. Ben de kadıya bıraktığım emanetimi almak üzere geri döndüm. Emanetimi alıp, eve vardım. Kesenin ağzını açtığımda kesenin bakırdan paralarla dolu olduğunu gördüm. Kadıya koşarak, ‘Ben sana altın dolu bir kese bırakmışken nasıl oluyor da kesenin içinden bakır paralar çıkıyor?’ dedim. Kadı: ‘Peki, keseyi bana mühürlü bir şekilde emanet ettin. İçindekilerin altın mı bakır mı olduğunu ben nereden bileyim? Gelip keseyi mühürlü bir şekilde kazasız belasız alıp götürdün. Şimdi gelmiş bana iftira ediyorsun.’ dedi.’’

Bu hikâyeden sonra adam sultana, ‘‘El aman ey adil padişah el aman! Şu zavallı kulun feryadına bir ses ver el aman!’’ diye haykırmış. Sultan da adamı ‘‘Şimdi git ve gönlünü serin tut. Altınların icabına bakmak bize düşer.’’ diyerek evine yollamış. Sultan kesenin akıbeti hakkında kafa yormaya başlamış ve keseyi yırtarak içinden altın paraları alıp yama vurmuş olabileceklerine kanaat getirmiş. Sultanın Tûz işi, son derece değerli bir yatak örtüsü varmış. Bir gece yarısı ketene hançeriyle kesik atmış ve sabah olunca da üç günlük ava çıkmış. Sultanın odasını temizleyen has ferraşı, örtüdeki yırtığı görünce, sultanın bu kesige kızacağından ve onu suçlayacağından korkarak ve ferraşhânedeki ihtiyar bir ferraştan yardım istemiş. Bunun üzerine ihtiyar ferraş, ona şehirde Ahmed adında çok yetenekli bir sökükcü olduğunu ve ona yama yaptırırsa kimsenin farketmeyeceğini söylemiş. Sultanın gazabından korkan ferraş, Sökükçü Ahmed'e örtüyü diktirmiş ve örtü eskisi gibi olmuş. Sultan üç gün sonra avdan dönünce, ferraşa, örtüyü kendisinin bir maksatla yırttığını, örtüyü kimin yamaladığını sormuş. Korku içindeki ferraş, rahat bir nefes alarak, Sökükçü Ahmed adında birisine diktirdiğini ve onun şehirdeki en iyi sökükcü olduğunu söylemiş. Sultan derhal sökükcüyü huzuruna çağırtmış ve Sökükçüye ‘‘Şu birkaç yıl içinde ipekten bir kese tamir ettiğin oldu mu?’’ diye sorarak ve keseyi göstermiş. Sökükçü ‘‘evet efendim, aynen budur’’ diye cevap vermiş. Sultan kimin için diktirdiğini sorunca da kadının foyası ortaya çıkmış. Devlet adamlarının araya girmesiyle idam cezasından kurtulan kadı, işinden azlettilmiş ve 50.000 dinar para cezasına çarptırılmış.(15)

Gazneli Mahmud'un adalet anlayışına ve adaleti sağlama hususundaki zekasına, ihtiyatlı karakterine, hukuka olan saygısına, ileri görüşlülüğüne, cesur oluşuna dair kaynaklarda bu gibi hikâyeler mevcuttur. Bu hikâyelerden yola çıkarak, Gazneli Mahmud'un iyi bir fatih olduğu kadar, iyi bir devlet adamı ve sağlam bir ahlak ve zihin yapısına sahip bir insan olduğunu direkt olarak iddia edemesek de, en azından döneminde böyle bir izlenim bıraktığını söyleyebiliriz.

Gazneli Mahmud'un Tasviri

Gazneli Mahmud'un görünüşü hakkında kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Nizamü'l-Mülk, Sultan Mahmud'u ‘‘Çok da alımlı bir yüzü yoktu, dahası yakışıklı sayılmazdı. Değirmi suratlı, sivri burunlu, kuru, uzun gerdanlı, köse biriydi. Öte yandan sürekli toprak yediğinden sebep beti benzi atmış idi.’’(15) diye tasvir eder. Ancak, Tarihçi İbnü'l-Esîr, Sultan Mahmud'u ‘‘orta boylu, yakışıklı bir insandı. Güzel bir sîması vardı. Küçük gözlü, kızıl saçlıydı.’’ diye tasvir etmiştir.(16)

Gazneli Mahmud'un Ölümü

Sultan Mahmud, hayatının büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçirmiş, özellikle Hindistan'a yaptığı seferler onu çok yormuş ve hastalanmasına sebep olmuştur. O doktorların bütün tavsiyelerine rağmen bir türlü istirahat etmiyor, bir hükümdarın yapması gerekli bütün vazifeleri yerine getiriyordu.(17) Sultanın son seferi, Bâtîni cereyanları bastırmak üzere, Irak-ı Acem bölgesine olmuştur. 1029 mayısında Rey'e girerek bölgeyi Bâtînilerden temizlemiştir. Buradan dönüşte, sıhhati bozulmuş olan Sultan, 30 Nisan 1030 tarihinde vefat etmiştir.(18) Erdoğan Merçil, tarihçilerin Sultan Mahmud'un verem hastalığından öldüğü konusunda umumiyetle mutabık olduğunu zikreder.(19)

Gazneli Mahmud'un Mezarı

Dipnot

- (1): İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 2014, s. 351.
- (2): Erdoğan Merçil, **Gazneli Mahmûd**, Ankara, 1987, s. 19.
- (3): Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara, 2014, s. 180.
- (4): Erdoğan Merçil, **age.**, s. 19-20.
- (5): Nesimi Yazıcı, **age.**, s. 180-181.
- (6): Erdoğan Merçil, 'Mahmûd-ı Gaznevî', **TDVİA**, C. 27, s. 362-365.
- (7) Erdoğan Merçil, **age.**, s. 72.
- (8): Nesimi Yazıcı, **age.**, s. 179.
- (9): **age.**, s. 195- 196.
- (10): Erdoğan Merçil, **age.**, s. 82.
- (11): **age.**, s. 81.
- (12): **age.**, s. 80.
- (13): Nizamü'l-Mülk, **Siyâsetnâme**, (çev. Mehmet Taha Ayar), İstanbul 2016, s. 57-58.
- (14): **age.**, s. 111-115.
- (15): **age.**, s. 62.
- (16): Erdoğan Merçil, **age.**, s. 81.
- (17): **age.**, s. 77.

(18): Nesimi Yazıcı, **age.**, s. 184.

(19): Erdoğan Merçil, **age.**, s. 77.

Kaynakça

İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 2014.

Erdoğan Merçil, **Gazneli Mahmûd**, Ankara, 1987.

-‘Mahmûd-ı Gaznevî’, **TDVİA**, C. 27.

Nizamü'l-Mülk, **Siyâsetnâme**, çev. Mehmet Taha Ayar, İstanbul, 2016.

Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi**, Ankara, 2014.